

**ИЗ ПРАКТИКИ СОХРАНЕНИЯ И РЕСТАВРАЦИИ СИНТЕЗА АРХИТЕКТУРЫ
И СКУЛЬПТУРЫ В ПАМЯТНИКАХ НАРОДНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА**

Николай Ходаковский

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы профессионального сохранения и реставрации памятников традиционной архитектуры. Отмечается необходимость подготовки специалистов из поставленных проблем в средних и высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: музеи-скансены, памятники народного строительства, реставрация, зоны охраны музейных комплексов.

**ABOUT QUESTION TO TRAINING ARCHITECTS ON PRESERVATION AND
RESTORATION OF MONUMENTS OF FOLK BUILDING.**

Mykola Khodakivsky

Annotation. The problem questions concerning professional preservation and restoration of the monuments of traditional are reviewed. It is accented about the necessity of training professionals for solving the above – mentioned problems in Ukrainian High Schools and Universities.

Key words: open-air museums, monuments of folk architecture, restoration, zones for preservation of museum complexes.

УДК 726

Вадим Куцевич

*доктор архітектури, професор,
дійсний член Української академії архітектури*

**Сакральна архітектура Києва.
Сучасний етап: традиції та новації**

Анотація. У статті розглядаються напрямки відродження сакральної архітектури Києва після сімдесятирічної доби „войовничого атеїзму” в колишньому СРСР.

Ключові слова: сучасна сакральна архітектура, містобудівне розташування, архітектурно-планувальні вирішення, композиція, монументальне мистецтво.

...Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми божі ...

(Т. Г. Шевченко)

З давніх-давен Київ вважається духовною столицею православного світу. „Бачите ви гори сі, так от на цих горах засяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог...” – цими словами понад

2000 років тому Апостол Андрій провів славу і велич „Єрусалима землі руської”. Наприкінці XIX ст. у Києві налічувалося 105 православних церков, 8 чоловічих і 2 жіночі монастирі з 50 церковними будівлями на їхній території. Існувало чотири собори. До того ж і в XX сторіччі, аж до жовтневого перевороту, зводилися нові храми.

Церви й монастирі складали чітку рівномірну структуру, вони розташовувалися у радіусі пішохідної доступності один від одного. Велика кількість храмів, рівномірність розміщення їх забезпечували не тільки регулярне релігійне, але й соціальне спілкування, обмін інформацією, об'єднання городян у громади. Руйнування церков і монастирів у період радянського воєнничого атеїзму призвело до втрати багатьох пам'яток сакрального зодчества, змінило силует і містобудівні орієнтири міста. Так, у 1934–1937 роках у Києві було знищено 69 храмів [1, 2, 3].

Із отриманням Україною незалежності у Києві були відтворені два значних містобудівних сакральних центри міської забудови: Михайлівський Золотоверхий монастир та Успенський собор Києво-Печерської лаври.

В останні десятиліття XX сторіччя та на початку XXI тема сакральної архітектури набуває все більшої актуальності. Значною мірою цьому сприяли здобуття Україною незалежності, демократичні перетворення у суспільстві, а також пряма дія Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” і нова містобудівна політика щодо релігійних культів та задоволення потреб релігійних організацій.

Ще кілька десятиліть тому складно було собі уявити відродження релігійної ментальності суспільства у таких вражаючих масштабах. А зараз слід визнати, що факти появи на вулицях та площах Києва нових храмів різних конфесій, в тому числі не традиційних для нашої країни, вже втратили характер сенсаційності.

На сьогодні Україна – багатоконфесійна держава, де офіційно діє понад 35 тис. релігійних організацій різних конфесій, напрямків і течій.

Штучна перерва багатовікової традиції українського храмобудування, перш за все православних церков, призвела до того, що коли суспільство нарешті зажадало від архітекторів створення храмів на заміну зруйнованим, виявилось необхідним відновити цілий напрямок в архітектурі громадських будівель і споруд – сакральну архітектуру.

У наш час, коли церква, згідно з Конституцією України, відділена від держави, важко розраховувати на повернення до тих містобудівних позицій, коли православ'я було державною релігією, і храми з міських громадських центрів можуть переміщатися в центри житлових районів (кварталів), де легше знайти вільні території, які були раніше зарезервовані під громадські будинки, але на сьогодні втратили актуальність. Ідея міста із зазначеними вимірами виразно простежується в архітектурі, яка дає предметне втілення „духу місця” з його природними й культурними складови-

ми. В цьому сенсі храм, який задає парадигму житловій забудові, виступає як найбільш культуроємний символ тканини міста.

З аналізу практики проектування, будівництва та експлуатації сучасних сакральних будинків та споруд Києва можна виявити різні місця розташування їх у планувальній структурі міста [4, 5]:

- у сельбищній зоні (мікрорайон, квартал);
- у громадському центрі (міста, житлового району) на площах;
- у спеціальній меморіальній зоні, у ландшафтному просторі, на березі річок (озер), на території кладовищ;
- у комплексах соціальних, навчальних та медичних закладів; у військових частинах; у виправно-трудовах установах;
- у комплексах із аеропортами, залізничним, річковим, морським вокзалами.

Прийом розташування храмів у забудові житлового кварталу (мікрорайону) створює контраст об'ємно-просторової композиції храму з житловою забудовою. У цьому випадку будівля храму опиняється в затисненому і часто позбавленому індивідуальності середовищі, утвореному стандартними житловими будинками. Для забезпечення необхідної й традиційної домінантності храму за умов, коли висота навколишніх житлових будинків більша за нього, використовуються особливі архітектурні прийоми. Наприклад, у сельбищній зоні відбудований собор Ікони Казанської Божої Матері на Південній Борщагівці у м. Києві. Відомості про церкву приміського селища Борщагівка (пізніша назва – Братська Борщагівка, нині тут житловий масив Південна Борщагівка) сягають XVII – першої половини XVIII ст. Багато років правила Службу Божу у дерев'яній церкві на честь Ікони Божої Матері «Живоносне Джерело» (мабуть, через наявність криниці з цілющою водою).

У XIX ст. замість дерев'яної церкви був зведений цегляний п'ятикупольний храм із шатровою дзвіницею за типовим проектом у так званому російсько-візантійському стилі (1866–1872). У радянські часи храм діяв до 1935 р., із 1941 р. по 1968 р. у церкві правила Службу Божу, а у 80-ті роки XX ст. храм почали перебудувати під клуб. На початку 90-х його передано православній громаді.

У проекті відбудови храму (архіт. О. Слепцов, І. Підгірний, худ. Я. Волненко-Небесна, І. Болдуха, А. Март, В. Олешук, У. Горбачевська, Л. Чорна, скульпт. Ф. Воропай, 1996–2002) було використано частину прибудови під клуб, при цьому однокупольна церква була доповнена дзвіницею над притвором. Об'єми, розміщені до існуючої будівлі храму, перетворилися у бічні нави, де розмістилися бічні приділи. У стилістичній частині знаходяться приміщення нижнього храму, а вздовж затишного внутрішнього дворика – їдальня для благодійних обідів, житло для священників, проскурня, швейна майстерня та інші допоміжні приміщення. Паперть перед входом до храму розташована на покрівлі стилістичної частини.

По поздовжній осі церкви вдало розташовано будівлю триповерхової недільної школи, яка завершує сформовану композицію цього храмового

комплексу з бароковими завершеннями. Ультрамариновий зоряний купол сприймається здалеку, не зважаючи на довколишню багатопверхову житлову забудову.

Покровський собор на Оболоні по вул. Маршала Тимошенка задуманий авторами проекту (арх. В. Ісак, І. Авдєєв, О. Калиновський, інж.-констр. Б. Гудков, 1993–2010) як православний центр житлового масиву. На продовженні основної містобудівної осі (вул. Маршала Тимошенка) організовано пішохідний бульвар „Дорога до храму”, який при виході на набережну дніпрової затоки увінчується цією величною будівлею.

В основу архітектурно-планувального вирішення храму в плані покладено квадрат. Однокупольний об'єм головної нави та чотири надбаштові гавки формують п'ятиглаву композицію собору, в якому можуть молитися 1500 парафіян.

Монументальний цегляний двоярусний собор вирішено з використанням класичних традицій XIX ст. У храмі, крім головного престолу Покрови Божої Матері, передбачено приділи Благовірного князя Олександра Невського, Мученика Віктора та нижній престол Святителя Миколая. У цокольні частині собору розташовані навчальні класи недільної школи. Центральну конху церкви прикрашає велике мозаїчне панно із зображенням Покрови Божої Матері. Фасади храму виконані з лицевої червоної цегли з яскравими білими карнизами. В опоряджувальних роботах застосовані природні та штучні матеріали – мармур, граніт, керамограніт, декоративна плитка.

Вітальну стіну храму прикрашають мозаїчні ікони Спасителя, Апостола Андрія Первозваного і Рівноапостольного князя Володимира (худ. Л. Тоцький), дві бронзові парні скульптури євангелістів вказують «Дорогу до храму» (скульпт. М. Обезюк, П. Дроздовський).

Композиція цього сакрального ансамблю розрахована на осьове центральне сприйняття відповідно до руху парафіян до об'єкта, що розглядається. Тобто сценарій сприйняття базується на правилах поетапного розкриття ансамблю з моменту появи храму на осі руху, сприйняття його силуету з далеких точок, сприйняття і прочитування його деталей з близьких точок.

Перший соборний храм за часи незалежності України зведено біля житлового масиву Троєщина-Вигурівщина та с. Троєщина. Поряд із дерев'яною церквою Св. Трійці (згодом – приміщення Свято-Духівського скиту) було зведено соборний Свято-Троїцький храм (арх. В. Гречина, І. Гречина, 1991–1997). Собор кам'яний, увінчаний п'ятьма грушоподібними куполами. До соборного комплексу входять також дзвіниця заввишки 40 м, трапезна, пам'ятний ківорій над джерелом цілющої води та інші споруди.

При формуванні архітектурного образу собору автори вдало використали мотиви українського бароко. Будівля контрастує із забудовою житлового масиву та малоповерховими будинками с. Троєщина. Внутрішнє опорядження собору формують унікальний 7-ярусний іконостас і розпис стін (2005–2007). Під приділом Св. Серафима Саровського передбачено

приміщення конференц-залу, в нижньому ярусі дзвіниці містяться навчальні класи недільної школи.

Комплекс православних храмів на проспекті Миру біля перетину бульвару Верховної Ради, вулиць Будівельників і Тампере у Дарниці був зведений на ознаменування 1000-річчя Хрещення Русі (1988). Цей комплекс задуманий як провідний осередок православ'я на київському лівобережжі. Концепцію формування православного комплексу розробив проф. Д. Яблонський. Згідно з нею, до складу комплексу мали увійти соборний храм Архангела Михаїла, чие ім'я носить громада (будується), церква Входу Господнього до Єрусалима і хрещальня (баптистерій). Під час реалізації комплексу було запроєктовано і зведено церкву Великомученика Георгія, а також господарські будівлі.

Церква Входу Господнього до Єрусалима (арх. Д. Яблонський, 1990–1991) – перший сучасний діючий храм Божий, зведений у Києві за радянських часів. Розташовано його у північно-західній частині комплексу. Струнка однобанна будівля вирішена у стилістиці українського бароко, завершується дерев'яним ліхтариком із маківкою. Над вхідними дверима розміщено ікону «Вхід Господній до Єрусалима».

На захід від храму міститься символічна дзвіниця-монумент у вигляді увінчаної хрестом арки з дзвоном, біля підніжжя якої насипано курган (могилу) з іменами загиблих чорнобильських героїв-рятувальників.

Храм-хрещальня для здійснення таїнства хрещення (арх. Д. Яблонський, І. Малакова, 1993–1994) є першим подібним храмом в Україні і розміщується у південній частині комплексу. В цій будівлі використано барокову стилістику, її перекрито приземкуватим куполом. Над входом у притворі розміщено мозаїчну ікону Святого Володимира (худ. Л. Тоцький).

Церква в ім'я Великомученика Георгія Переможця (арх. В. Гусаков, 1997–1998) розміщена у південно-східній частині комплексу. Храм присвячено пам'яті співробітників МНС. Цей однокупольний храм сформовано на основі архітектурних елементів давньоруського зодчества. Західний фасад будівлі прикрашає мозаїчна ікона Святого Георгія. В опорядженні інтер'єру храму використані вітражі з іконописними зображеннями святих і національними орнаментами.

Храмовий комплекс парафії Різдва Христового з церквою Різдва Богородиці (арх. Д. Яблонський, 1998–2000) по вул. Шумського на Березняках вдало розташовано біля озера Тельбин. У цьому трибанному храмі використані традиційні елементи українського бароко. Церква має престол на честь Різдва Пресвятої Богородиці (верхній храм) та Благовіщення Пресвятої Богородиці (нижній храм).

На місці сучасних Березняків містилося селище Кухмістерська Слобідка. З історії відомо, що селищний храм, який діяв до 1930 р., теж був освячений на честь Різдва Богородиці.

Біля храму зведено каплицю над артезіанським джерелом (арх. О. Степанов, 2004–2006) з водосвятною чашею і хрестом. Зараз навколо церкви формується парафіяльний храмовий комплекс.

Крім традиційного підходу до формування сакральних будівель та споруд, у храмубудуванні все частіше з'являються тенденції, коли вирішення образу храму здійснюється на сучасному рівні, на основі сучасних композиційних прийомів. Цей напрямок характерний використанням новітніх об'ємно-просторових вирішень, архітектурно-конструктивних систем і будівельних матеріалів, збільшенням скляних площин, застосуванням нових засобів монументально-декоративного мистецтва.

Вдалим прикладом такого напрямку є комплекс кафедрального собору Воскресіння Христового на 1500 парафіян Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) на лівому березі Дніпра (арх. М. Левчук, О. Клименко, О. Білогуб, інж.-констр. О. Левчук, Л. Дмитрієв, 2002–2011). Кафедральний собор зведено в районі Лівобережного громадського центру столиці на вул. Микільсько-Слобідській неподалік виставкового комплексу. Відповідно до особливостей забудови, що склалася, собор займає центральне положення у відкритому просторі й розрахований на сприйняття з близьких і віддалених точок. Поруч із будівлею собору знаходиться будівля резиденції екзарха УГКЦ, до складу якої входять навчальні приміщення недільної школи, житлові кімнати приїжджих, представницькі приміщення, а також ресторанний блок з допоміжними приміщеннями. Це П-подібна у плані будівля із внутрішнім дворовим простором. У бічних крилах першого поверху містяться групи навчальних приміщень, центральну частину формують приміщення громадсько-адміністративного призначення.

Храм являє собою п'ятикупольну композицію з трьома апсидами. У цокольному поверсі розташовані зал для зібрань вірян на 250 місць, трапезна-буфет, туалети і технічні приміщення. Чотири пілони дзвіниці змикаються арками над головним куполом, створюючи в плані хрест, і завершуються маківками дзвіниць, які символізують чотирьох євангелістів.

У центрі хреста, над круглим прорізом, височить закріплений до пілонів на підвісках центральний купол діаметром 22 м, що символізує Христа. Об'єми пілонів займають сходи, які освітлюються. Проміжок між внутрішніми поверхнями пілонів і головним куполом заповнено дугоподібними алюмінієвими вітражами з тонованого скла золотистого кольору, які поділяють склепіння на чотири сегменти. Унікальне конструктивне вирішення, в якому відсутні класичні опори купола, створює неповторне враження. Виразне композиційне вирішення цього храму вирашно забезпечує його домінування над житловою забудовою та іншими елементами центру.

Зараз практично неможливо відновити справжню картину розташування у плані міста стародавніх київських каплиць та їхню архітектурно-просторову роль у довколишньому середовищі. Перші каплиці, частіше за все, розташовували в природному оточенні: у горах, лісах, на перетині доріг, згодом стали зводити водосвятні, поховальні, меморіальні, для відправлення Божої служби та інші. Сьогодні у Києві поступово відроджується спорудження таких сакральних будівель.

Так, храм-каплиця на честь Святителя Миколая Чудотворця, розташований по вул. Нагірній на розі Смородинського узвозу (арх. М. Жариков, 2003–2006), є частиною меморіального комплексу на північному відрозі київської гори біля місцевості Татарка, присвяченого пам'яті жертв чорнобильської техногенної катастрофи.

Ця велика однокупольна будівля витримана у сучасних формах із застосуванням елементів давньоруської архітектури. Каплицю вдало розміщено на мальовничому місці між старовинним хвилястим узвозом Смородина і новим Подільським узвозом. Оригінальною особливістю меморіалу є штучний курган і акуратна вирва із вибраною для нього землею – символ непоправної втрати.

Об'ємно-просторове вирішення каплиці дуже лаконічне. Нижня частина являє собою куб з традиційним візантійським купольним завершенням. Форма плану утворена накладанням двох квадратів, які утворюють восьмикутник, що за концепцією автора є православним символом – знаком, печаткою якого було скріплене віко домовини Господньої. Подібний восьмикутник повторюється і в візерункові на підлозі в центрі каплиці.

Храм-каплиця Андрія Первозваного у Києві (арх. М. Жариков, 2000–2002), зведений на честь 2000-річчя Різдва Христового, вдало вписаний у природний ландшафт на схилі біля Києво-Печерської лаври, неподалік від історичної Аскольдової могили на перетині Дніпровського узвозу і Паркової дороги. Каплиця цегляна однокупольна, її завершення за стилістикою повторює традиційну барокову композицію київських храмів: здвоєний грушоподібний купол на витягнутих барабанах. Невеликий куб основного об'єму з розмірами в плані 6 м × 6 м візуально розширений горизонтальним рустом. У трьох перших ярусах, що скорочуються пірамідално, використані традиційні елементи українського зодчества – портали й вікна зі скошеними кутами. Позолочені гостроконечні фіали з чотирьох боків основного об'єму є цитатами із славнозвісної Ковніровської дзвіниці на Дальніх печерах Києво-Печерської лаври.

Каплиця Хрещення Господнього у київському гідропарку (арх. С. Снежкін, А. Гудименко, А. Дошенко, інж.-констр. П.Жигун, Л.Цукерман, худ. О.Білявський, 2001–2002) поєднує функції бювета й хрещальні. Оригінальний об'єм каплиці сформовано з шестигранної призми діаметром 7,2 м і висотою від підлоги до завершення хреста 17,6 м, яка вдало розташована на двох терасах заввишки 3 м. Основою двоярусного купола є суцільна зварна конструкція. У каплиці містяться купіль у вигляді хреста для хрещення і водосвяття та маленька ризниця. Над входом до каплиці розміщено ікону „Хрещення Христа” (худ. О. Білявський). Освітлення інтер'єру каплиці із водосвятною купілью вирішено за рахунок засклення площин огорожувальних конструкцій.

Варто зазначити, що на відміну від римсько-католицьких та протестантських конфесій, православна церква, храми якої переважають у Києві, є більш традиційною стосовно об'ємно-просторової організації, де пріоритетними є складові частини й організація обрядового та вівтарного просто-

ру, сюжетна побудова та композиційні вирішення релігійного живопису, фресок і розписів; релігійна атрибутика; елементи обладнання тощо.

Літургія в православ'ї є таїнством і має емоційне значення, тобто в ній домінує ірраціональна та духовна основа. Сакральна будівля та її архітектурне вирішення – невід'ємний елемент богослужіння, і це є очевидною причиною такого суворого дотримання канону.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можемо сказати, що у формуванні образу архітектурного твору і, зокрема, сучасного храму, повинна бути присутня й колективна пам'ять народу, своєрідний акумулятивно-генеалогічний процес, який сприятиме появі новаторських творів сакрального зодчества, що відповідають вимогам ХХІ століття.

1. *Сучасне* храмобудування. Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель. Спеціальний випуск. Зб. наук. праць / За загальною ред. В. В. Куцевича. – К. : КиївЗНДІЕП. – 2006. – 133 с.
2. *Кальницький М. Б.* Храми Києва (2-ге вид., уточнене та доповнене) / М. Б. Кальницький. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 296 с.
3. *Анисимов А.* Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет / А. Анисимов. – К. : «ТАВАСНУК Ltd», 1992. – 264 с.
4. *Куцевич В. В.* Культіві будинки і споруди різних конфесій: Посібник з проектування / 2-ге вид., перероблене і доповнене / В. В. Куцевич. – К. : КиївЗНДІЕП, 2009. – 122 с.
5. *Куцевич В. В.* Містобудівні прийоми розміщення сучасних храмів у міських поселеннях / В. В. Куцевич // Будівництво України. – 2008. – № 6. – С. 26–31.
6. *Куцевич В. В.* Проблеми сучасного храмобудування західних християнських конфесій. Етапи розвитку / В. В. Куцевич // Будівництво України. – 2011. – № 4. – С. 28–36.

САКРАЛЬНАЯ АРХИТЕКТУРА КИЕВА. СОВРЕМЕННЫЙ ЭТАП: ТРАДИЦИИ И НОВАЦИИ

Вадим Куцевич

Аннотация. В статье рассматриваются направления возрождения сакральной архитектуры Киева после семидесятилетнего времени „воинствующего атеизма” в бывшем СССР.

Ключевые слова: современная сакральная архитектура, градостроительное размещение, архитектурно-планировочные решения, композиция, монументальное искусство.

KIEV SACRED ARCHITECTURE. CURRENT PHASE: TRADITIONS AND INNOVATIONS

Vadym Kutsevych

Annotation. The article deals with directions revival of sacred architecture of Kyiv after seventy days of “militant atheism” in the former Soviet Union.

Key words: contemporary sacred architecture, urban location, architectural and planning solutions, composition, monumental art.